

nosti, da namreč nujno stremi po vsakršnem izživljanju iz same sebe. Pri tem je celo v tistem najintimnejšem živcu, ki instinktivno ravna življenjski vzpon vsakega naroda v smislu naravno danega okvira, skoraj ugasnil tudi aktivni odnos do zemlje izven naših današnjih mej.

Navzlic vsemu temu pa je „slovensko vprašanje“ danes bolj živo kakor kdaj poprej. V naših množicah živi, v naših političnih, gospodarskih in socialnih interesih, v naši miselnosti in čuvstvovanju. Vendar je dozorelo že daleč preko gole politične taktike, preko takoimenovanega „stvarnega dela za narod“, še dlje pa preko pete nasilja, ko je neodgovorno smel teptati naše bitne interese že vsak rekrut vladajoče skupine. Zgodovinski proces terja višje politike, politike nazora, ki bo temeljil v instinktu in potrebah preproste stvarnosti. Le taka politika bo sposobna dvigniti mase na boj za življenje iz sebe. Taka politika bo tudi znala konkretizirati „slovensko vprašanje“ in premostiti zgodovinske napake kakršnegakoli drobtinarskega oportunitizma.

F e r d o K o z a k.

Kritika

Nekaj misli ob Javornikov knjigi: Srečanja z nepoznanimi. (Mirko Javornik: Srečanja z nepoznanimi. Knjiga o potih in ljudeh. 1934. Izdala Delavska založba, r. z. z o. z. v Ljubljani.)

I.

Potopis v literaturi kakega naroda priča o geografski zavesti, podobno kakor esej o zgodovinski. Obe literarni obliki izražata težnjo, spraviti bodisi svoj čas v vzročno zvezo z drugimi kraji in časi, postaviti svoje življenje in mišljenje v večje okvire. Zato ni treba izrecne primerjave domačega s tujim, sedanjega s preteklim, primerjava je dana sama po sebi, kakor hitro tuje in preteklo postane predmet spoznanja in stvariteljskega upodabljanja. Potopis in esej sta dva značilna načina, kako priti do jasne zavesti o samem sebi, in bosta zato visoko razvita v vsaki dozoreli kulturi, ki si je brez take zavesti ne moremo misliti.

Kako provincialna, v ozek trenotek in prostor uklenjena je bila naša literatura do prevrata, se vidi že po tem, da vkljub najmanj že petdeset let trajajočem izseljevanju in tradicionalnem slovenskem romarstvu nismo imeli potopisa. Kar je hotelo biti temu podobno, je bilo naivno nezrelo in ni preseglo ravnine Mohorjevih večernic. Edina izjema je bila tik pred vojsko knjiga Izidorja Cankarja: S poti. Šele z njo se pri nas sploh začel potopis, kakor se s knjigo istega avtorja, z Obiski, začel esej. Da je zastavil pero prav na teh dveh področjih in celo združil obojno literarno delavnost, dokazuje svetovno zrelost tega avtorja, ki je kot prva osamljena lastovka označil nov čas.

Po vojski in njenih dalekosežnih političnih in socialnih posledicah se pojavljajo v naši literaturi pogostejši znaki kritičnega in svetovnega duha. Nič čudnega. Poprej smo tičali stisnjeni za nepremakljivimi mejami nekdanjih avstrijskih kronovin, za katerimi se je nehalo obzorje in med katerimi se je ustavil čas; pomenile niso samo geografskih, ampak tudi duhovne meje. Zdaj pa je vdrla čez porušene zidove široka reka tujih krajev, časov, ljudi, tujih čuvstev in misli, neznanih političnih, socialnih in filozofskih sistemov. Ta

doba, ko na primer poplava prevodne književnosti komaj gasi prebujeno žejo literarnega občinstva, nujno terja od domačih umetnikov, da skušajo najti vsemu novemu, kar povzroča v prej mirnem in zato hlem ozračju vihar in zmedo, kritičen in svetovno dorasel odgovor. Nahajamo se v času prebujenja, ko se na vseh področjih naše kulture kaže zahteva o jasni zavesti samega sebe. Tako je bilo prav najmlajšemu rodu pridržano, da razvije dva zato posebno prikladna načina, esej in potopis.

Ker pa sta ti dve literarni obliki skoraj prav tako mladi kot njihovi oblikovalci, je razumljivo, da ne uživata na našem Parnasu še tiste domovinske pravice kakor njihove starejše sestre: lirična pesem, povest, novela, črtica, drama, roman; občutiti morata od strani tradicionalno vzgojene kritike nekoliko mačehovskega zapostavljanja. One oblike so pač doživele že enega ali več splošno priznanih vrhuncev, tako na primer lirika takoj od začetka s Prešernom in pozneje z Župančičem, povest in novela z romantiko in poetičnim realizmom, črtica s Cankarjem, in to daje tudi oblikam samim nekakšen klasičen značaj. Tega potopis in esej še nimata vkljub Izidorju Cankarju. Potrebno je opozoriti na to zaradi tega, ker tudi med tistimi, ki nočejo biti tradicionalni, najdemo še mnogo tradicionalnega okusa, po katerem naj bi esej in potopis zavzemala v literaturi neko manj važno mesto. Obadva pa sta za razvito literaturo prav tako neizogibna kakor one starejše oblike in v naših razmerah morebiti še koristnejša. Kakor drugod gre tudi tu samo za to, ali po svoji vsebini in umetniški dovršenosti ustrezata temu, kar bi morala biti.

II.

Tako sem hotel poleg splošne stvari braniti Javornika. Ko pa sem prebral njegovo knjigo: 'Srečanja z nepoznanimi', sem podvomil, če ne gre za to njegovo knjigo taka obramba predaleč in če ni celo nespretna. A misel sama se mi je zazdela še toliko bolj upravičena in plodovita, zato sem jo zapisal. Javornika poznam predvsem po precejšnjem številu že natisnjenih in napovedanih potopisov in če se kdo spomni na našo mlado literaturo v zvezi s takim literarnim delovanjem, se bo gotovo spomnil nanj. Ob srečanjih z nepoznanimi, ki so njegova prva izvenrevijalna, torej oficijelna potopisna zbirka in ki jo je sam krstil za knjigo o potih in ljudeh, pa je zanimivo, kako je celo ta avtor, ki velja za primer potnika in potopisca, plačal občuten davek omenjenemu tradicionalnemu literarnemu okusu. Izmed štirih sestavnih delov njegove knjige sta dva taka, Gog in Kokain, ki se po svoji zunanosti uvrščata med novele ali vsaj poskuse novel. Zdi se, kakor da bi bil hotel Javornik, zavedajoč se meril, ki so splošna in se pri naši majhnosti rada že strupeno poudarjajo, dokazati, da je tudi novelist. Lahko, da se je hotel tistim merilom samo prikupiti, lahko slednjič, da mu je potopisna snov nezavedno silila v obliko novele. Naj bo tako ali drugače, dejstvo je, da se v knjigi mešajo potopisni in novelistični elementi. S tem udarec, ki sem ga namenil drugim, nehote postrani zadene tudi njega. Zakaj brez dvoma izhaja ta nedosledno izvedena oblika iz našega tradicionalnega literarnega okusa. Saj isto opazimo še pri Izidorju Cankarju.

Sicer ima Javornik, kakor vsak drug avtor, samoposebiumevno pravico razpolagati s snovjo po svobodni volji, čeprav bi imel s tem spraviti s tira literarnega programatika, ki je hotel porabiti priliko njegove knjige za zagovor in hvalnico potopisu. A brez ozira na kake programatične želje se da

reči, da je v danem primeru, ko gre za neko snovno celoto in zunanjo povezanost, mešanje več oblik knjigi v škodo. Pa ne sam to; tudi če vzamemo vsakega izmed sestavnih delov zase, avtorjevo nihanje med oblikami neugodno vpliva. Pri Kokainu vidimo na primer, kako je metamorfoza iz subjektivnega v objektivni izrazni slog obtičala nekje na sredi: nastala je pripovedovana povest z oslavljenim učinkom. Gog je neposrednejši, a za izvedeno novelo primanjkuje natančnejše karakterizacije posameznih oseb, da se zdi, da so tja zašle res samo na potovanju. Najčistejše po obliki, res potopisno je Znamenje prerezanega vratu, medtem ko se avtor v Begu pred jesenjo bori z drugo, modernejšo težavo: ko mu hoče iz potopisa nastati pripovedovan esej.

Take so oblikovne pomanjkljivosti Javornikove knjige, spričo katerih teoretska apologija idealnega potopisa navidez ni na mestu. Vendarle je v resnici drugače. Brez ozira na oblikovne posameznosti so Srečanja z nepoznanimi prava potopisna knjiga. Saj imajo poleg obligatne erotične igre v Kokainu in Gogu, poleg neverjetnega, konstruiranega dialoga v Begu pred jesenjo in drugod, poleg napol mladostne napol literarne koketnosti, raztresene po vsej knjigi, v veliki meri dvojje lastnosti pravega potopisa: sugestivno podajanje okolic in človeških razpoloženj. Podoba gornjeitalijanskega jezera, podoba majhnega slovenskega kraja za mejo, podoba deževnega dne in noči v württemberškem mestecu, velikomestna podoba Marseillea z ustrežajočimi človeškimi razpoloženji, ki so: gogovsko dolgočasje, bolešno romantično hrepenenje iz zatohlega ozračja, beg izkoreninjenega intelektualca pred samim seboj, groza pred Babilonom in nevihto nad njegovo glavo: vse to se človeku z veliko silo vtisne v spomin. Javornik zna posneti barve, glasove, vonje, okuse kakor malokdo pri nas in ker pozna tudi simbolične vezi, ki se tkejo med njimi in med stanji človeške duše, z uspehom prodre od pesniškega upodabljanja zunanjega sveta do izraza notranjega čustvenega sveta. Ker so se mi ob Javornikovi knjigi že stavili in se mi bodo še stavili ugovori, je treba izrecno poudariti njeni bistveni vrlini: moč stvarnega in čustvenega opisa, in jih postaviti v središče ocene, da se kritična podoba ne izkrivi, ko se dela drugih umetnikov dostikrat ocenjujejo ali lahkotno ali pristransko. Tretja vrлина Srečanj pa je njihovo bogastvo na miselnih konfliktih, ki so za našo literaturo novost. Tukaj gre v resnici za stvariteljsko upodabljanje tujih krajev in ljudi in za vzporedno zastavljanje vprašanj, in kot takšno ima tudi literarno in kulturno zgodovinski pomen, ki sem ga prisodil potopisu spočetka

III.

Dozdaj se namenoma nisem spuščal v miselno analizo Javornikove knjige, da se kritični vidiki, ki se pri nas tako radi mešajo, toliko ostreje ločijo. Značilno je, da se avtor v svojem predgovoru s hote reporterskim naslovom: „Namesto fotografij“ že v naprej brani oblikovnih in vsebinskih očitkov. Mislim pa, da mu vkljub svoji kritiki oblike nisem napravil takšnih očitkov, kakršnih se je bal, prej nasprotno; podobno stališče se mi vsiljuje ob kritiki miselne vsebine. S šaljivo cinično gesto se avtor otepa tistih, ki bi se spraševali, kje ostaja v njegovem delu pozitivnost, in odgovarja: Da, to bi tudi jaz rad vedel. Takoj nato pa navaja čisto resne razloge, torej se vidi, da mu gre zares.

Je že tako v naši slovenski literaturi, posebno pa še danes, da je Javornikov strah razumljiv. Kakor se mi je zdelo potrebno po svoje utemeljiti njegovo obrambo potopisa, tako mu hočem najprej po svoje slediti v obrambi ne-

pozitivnega. Predvsem naj bralec zadnjo besedo stavi pod narekovaje, da se sam ognem očitku lahkotnega cinizma. V resnici gre za to-le: Pojma pozitivno in negativno sta pri nas že od nekdaj politično barvana, svetovni nazori, na katere se kritiki sicer s pravico naslanjajo, se ne uporabljajo v svoji človeški širini, ampak v svoji politični ozkosti. In mnogokrat niti ne gre za politično ozkost svetovnega nazora, ampak za politično ozkost koterije. Najboljši primer iz preteklosti je posmrtna kanonizacija Ivana Cankarja s strani katoliške kritike, istega avtorja, ki ga je svoječasna katoliška stran ogorčeno odklanjala. Naj si to kdo razlaga iz svojstvenih bioloških pogojev našega majhnega naroda ali kako drugače, na vsak način dejstvo je takšno. Ker smo Slovenci radi bolj papeški od papeža samega, se prav lahko zgodi, da je kako delo pozitivno v smislu kakega svetovnega nazora, čeprav je začasno proglášeno za nasprotno. Tako govori navidezno nepozitivnemu v prid že zgodovinska izkušnja. Pa še druga okolnost, ki najbrž pomaga sorazložiti prvo: Kakor namreč uporablja naša kritika po navadi pojem pozitivnega pristanško preozko, tako ga uporablja preabstraktno. Nikoli se ji namreč ne pripeti, da bi pomislila, da pozitivno pomeni življenjski učinek in ne teoretične skladnosti z dogmo. Čeprav se kako delo ne sklada popolnoma s tem ali onim splošnim svetovnim nazorom, bo vendar v konkretnih razmerah vkljub svoji individualnosti služilo za podporo tej ali oni veliki strehi, ki se pod njo zbirajo mase. Oba tadva premisleka ne presegata mej, ki so postavljene kritikom kateregakoli splošnega svetovnega nazora, čemu torej odrekajo vsaki knjigi, ki ne nosi pečata koterije in ki ne plakatira dogme, vsako umetniško vrednost in življenjsko pomembnost? Očividno je, da grešijo že s svojega stališča. Pa obramba nepozitivnega se ne sme zadovoljiti samo s takšnimi skromnimi opravičbami, ki sem jih semkaj postavil predvsem zaradi njihove zamolčane zanimivosti. Ne bom razlaval črnila o samoposebiurni resnici, da je umetniška vrednost vsaj do neke mere neodvisna od posameznega svetovnega nazora: gre pač za večjo ali manjšo družbo, ki jo kot takšno priznava. Važnejše se mi zdi vprašanje o življenjski pomembnosti nepozitivnega. Danes je vsa Evropa bolna na hipertrofiji politike, ki je izrinila vsa druga človeška gibala. Če naj ta gibala, mislim predvsem etična, ki so last splošne človeške kulture, ne izumro, je treba, da so povsod, v taborih in izven taborov ljudje, ki vodijo v njihovem imenu borbo proti zgolj političnim. Zato je po mojem mnenju nepozitivno umetniško delo lahko zelo življenjsko pomembno takrat, kadar kaže ta spor človeških, etičnih gibal in političnih zahtev. Takšnemu kritičnemu stališču ne gre morebiti za neumestno poveličevanje umetnikove avtonomnosti, tudi ne za boj proti svetovnim nazorom, ki so družabno nujni in osebno posvečeni pri vseh tistih, ki nesebično zanje delajo, ampak za obrambo dolžnosti, ki jih ima umetnik do svoje zavesti in vesti.

Zgolj za priliko Javornikove knjige sem morebiti znova zamahnil predaleč, a stvar sama je zagovora vredna. Je pa to razmišljanje v dejanski zvezi z Javornikovo knjigo, ker to, kar ji preprečuje vsak izrazit splošen svetovnonazorski pečat, je pač spor, ki sem ga označil zgoraj. Zato si na svoja lastna vprašanja o prenasičenem dolgočasju, o želji po osebni in ljudski svobodi, o miselni in življenjski stiski neuravnovešenega intelektualca, o grozi pred templjem mesa, pred ostarelostjo Evrope in pred grozečo katastrofo daje zdaj fatalistične, zdaj krščanske, zdaj spet rahle drugačne optimistične odgovore. Z veliko čuvstveno napetostjo postavlja razloge in protirazloge, zakaj se v celoti ne more odločiti ne za eno ne za drugo rešitev zastavljenih

vprašanj. Po vsem povedanem mu pomanjkanja pozitivnosti v smislu skladnosti s kakim splošnim svetovnim nazorom ne morem šteti v zlo. Pač pa sta me pri branju knjige sempatja neljubo zadela premajhna jasnost izraza in nekak preveč kratkočasen cinizem. Že pri analizi oblike sem hotel omeniti, kako avtorjev slog večkrat zdrsi v nedoločnost s pogosto uporabo nedoločnih zaimkov in prislovov, ki se ji pridružuje nagnenje do pogojnih stavkov v metaforah. Ne glede na to, da se mi zdi ta izrazna nedoločnost že oblikovna napaka, kaže simbolično na neko nedomišljenost. Nepozitivnost, o kateri sem govoril in ki jo slutim kot osnovno razpoloženje pri Javorniku, pa ni istovetna z nejasnostjo niti je ne prenese, sicer bi se dalo misliti, da gre samo za miselno zmedenost ali nedozorelost. Preveč kratkočasen, nekoliko interesanten cinizem končno vzbuja videz, da ne gre za resnično bolečino, ampak samo šele za igro. Očitka dolgočasnosti se avtor ne bi smel tako zelo bati. Oboje me je motilo prav zaradi tega, ker je sicer v Srečanjih dovolj miselne odgovornosti in resnične bolečine.

Ne bi bil dosleden, če ne bi končal svojih razmišljanj ob Javornikovem potopisu z brambo njegovega jezika. Tudi na ta očitek je Javornik mislil, a kar se mene tiče, tudi topot po krivici. A da se mi znova na kak čuden način obramba ne izprevrže v kritiko, naj omenim samo to, da je naša kritika tudi glede jezika preozkosrčna in premočno vplivana od tradicije. Za to, kar hoče Javornik povedati v svojem potopisu, mu očitvidno ne more zadostovati tradicionalni jezikovni izraz, in zakaj ne bi še kdo, recimo, drugače pisal, kakor na primer Cankar ali Pregelj ali Kozak. Pepričan sem, da si bo Javornik svoj izraz, ki skuša vloviti vsebino, sistematično dogradil, da mu bo uspelo izravnati svoje spore s slovnico in pri tem kak dandanašnji pregrešek celo kanonizirati. Slovenski literaturi bo samo na korist, če se mu bo to posrečilo ne samo glede jezika, ampak tudi glede oblike in vsebine njegovih potopisov.

B o ž o V o d u š e k.

Politični pregled

Današnji mednarodni politični položaj

Dialektika zgodovinskega razvoja pomenja razvoj v protislovjih preko ogromnih družbenih pretresov, gospodarskih in političnih kriz, vojn in revolucij. Gibalna sila tega razvoja je razvoj proizvajalnih sil, ki s svoje strani oblikuje gospodarske razmere, družbene odnošaje in cele kulture, ustvarjajoč na raznih svojih razvojnih stopnjah različne dužbene fomacije z zaključenimi cikli razdobij nastajanja in mladostnega razmaha, razcveta sil in zrelosti in slednjič — propada.

Antična zgodovina pozna nebroj takih formacij; na njih razvoju razlikujemo ne le povsod enake osnovne momente, temveč tudi analogne poteze v mišljenju, kulturi in religiji, lastne posameznim njegovim etapam. Prav tako v srednjeveških družbenih vtorbah, slonečih na fevdalizmu, prav tako slednjič v moderni kapitalistični družbi.

Vendar ta razvoj ni tako preprost in shematičen kot se dozdeva. Moderni kapitalizem n. pr. ni čista in enotna tvorba, ki bi se v vseh deželah in pri vseh narodih enakomerno razvijala. Prepleta se v vseh najraznovrstnejših sestavah z ostanki prejšnjih družbenih tvorb, nahaja se v različnih deželah